

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2021 1. SZÁM
LXIII. ÉVFOLYAM

Csákó Judit
Az Altaichi évkönyv és a magyar krónikás hagyomány

B. Halász Éva
A békebírság

Gömöri György
Serédi Zsuzsánna és Zrínyi Ilona sírköve

Vigh Barbara
Vizsgálatok Széchenyi István gróf étkezései körül

Tamás Ágnes
*Sajtószabadság és sajtóirányítás élclapokbeli megítélése
a kiegyezés első éveiben (1867–1868)*

Matolcsi Réka
Egy 1903-as királysértési sajtóper tanulságai

Szabó Róbert
Az első világháborús katona-tanulók iskolai kedvezményei

.....

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2021 | 1.
LXIII. ÉVFOLYAM | SZÁM

.....

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

HU ISSN 0040-9634

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató, Molnár Antal igazgató
Nyomdai előkészítés:
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
Tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

TARTALOMJEGYZÉK

LXIII. évfolyam, 2021. 1. szám

TANULMÁNYOK

- Csákó Judit • Az *Altaichi Évkönyv* és a magyar krónikás hagyomány.
Megjegyzések egy historiográfiai vita margójára 5
- B. Halász Éva • A békebírság 25
- Gömöri György • Téves adatok 17. századi síremlékeken.
Serédi Zsuzsánna és Zrínyi Ilona sírköve 43
- Vigh Barbara • Vizsgálatok Széchenyi István gróf étkezései körül 49
- Tamás Ágnes • Sajtószabadság és sajtóirányítás élclapokbeli megítélése
a kiegyezés első éveiben (1867–1868) 75
- Matolcsi Réka • „A király igazsága és a nemzet igazsága”.
Egy 1903-as királlysértési sajtóper tanulságai 99
- Szabó Róbert • Hadiérettségi, hadibizonyítvány. Az első világháborús
katona-tanulók iskolai kedvezményei 119

MÉRLEG

- Csorba László • „Hadd reméljük, hogy bölcsességük megszilárdítja azt,
amit türelmük és hazaszeretetük elért...” Frank Tibor új könyve
a kiegyezés angliai visszhangjáról 137

MEGEMLÉKEZÉS

- Szarka László • Tilkovszky Loránt (1927–2021) 147
- Pritz Pál • Vida István (1940–2020) 151

SAJTÓSZABADSÁG ÉS SAJTÓIRÁNYÍTÁS ÉLCLAPOKBELI MEGÍTÉLÉSE A KIEGYEZÉS ELSŐ ÉVEIBEN (1867–1868)

TAMÁS ÁGNES

THE IMAGE OF THE FREEDOM AND THE DIRECTION OF THE PRESS
IN SATIRICAL PAPERS IN THE FIRST YEARS OF THE AUSTRO-HUNGARIAN
COMPROMISE (1867–1868)

The paper explores the image that the Budapest-based satirical papers (*Az Ústökös*, *Bolond Miska*, *Borsszem Jankó*, *Ludas Matyi*) mediated about the press whose views they shared and about those that supported their political opponents, as well as about the extent of the freedom of the press in general, the label suits and the means of press direction, in the year of the Austro-Hungarian Compromise and the following year. While in the spring months, after the restoration of the press law of 1848, they welcomed the freedom of the press, the examination and consequent suit of László Böszörményi quenched the enthusiasm, and led to a more negative diagnosis of the state of the freedom of the press from the autumn of 1867 than has been thought by later scholarship. The opposition satirical papers condemned the label suits as means of the repressive press policy of the government, criticised the method of financial support – inherited from the previous period – and the subsidized pro-government press, and referred with increasing frequency to the oppressive press policy of the previous decades. The critical tone was further strengthened by the emergence on the market of the pro-government satirical *Borsszem Jankó*. While the *Bolond Miska* and the *Borsszem Jankó* also fought each other, the fiercest, partly anti-semitic assault on the pro-government satirical was launched by the *Ludas Matyi*. The intensity of the attacks only abated in the 1870s. In the months following the Compromise the press frequently featured in texts and caricatures of a wide thematic range, which became a less common feature in the later period.

Keywords: satirical papers, freedom of the press, label suits, press subsidy

Az Andrásy Gyula gróf vezette kormány 1867 tavaszán rendelet formájában ismét bevezette az 1848. évi XVIII. törvénycikket a szabad sajtóról,¹ ami a korábbi évekhez viszonyítva kevésbé korlátozott véleménynyilvánítást tett lehetővé. Megszűnt az előzetes ellenőrzés,

Tamás Ágnes, PhD, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Jelenkortörténeti Tanszék. A tanulmány az NKFI K 119664 számú Államhatalom és politikai sajtó Magyarországon (1861–1875) című projekt keretében készült. Az idézeteket eredeti helyesírással közöljük, a kiemelések az eredetinek felelnek meg.

¹ A m. k. bel- és igazságügyi miniszternek 1867. március 17-kén kelt rendelete a sajtóviszonyok tárgyában. A rövid szabályozás életbe lépteti az 1848-as törvényt, rögzíti, hogy a sajtóügyekben illetékes közzvádlót az igazságügyminiszter nevezi ki. *Magyar sajtójogi szabályok annotált gyűjteménye 1848–1989*. Szerk. Paál Vince. Bp., 2017. 113–114.

a megintés rendszere, és már nem kellett tartani az 1860-as években nem ritkán előforduló lapelkobzástól sem. Azonban a jogszabály – és a hozzá kapcsolódó rendeletek – nem minden esetben hoztak enyhülést a korábbi évekhez képest. Az 1852-ben kibocsátott sajtórendtartás szerint a lapindításhoz szükséges kaució összege politikával foglalkozó lapok esetében 10 000 ezüstforint volt, ha a lap 60 000 főnél nagyobb lélekszámú településen jelent meg, ha 30 000–60 000 lakosú településen látott napvilágot, akkor 7000 ezüstforint, minden más településen 5000 ezüstforint. Ha a periodika hetente háromnál kevesebbszer jelent meg, akkor ennek az összegnek a felét kellett kaucióként a kiadónak letenni.² Az 1848-as magyarországi törvénycikk ennél egyszerűbb szabályozást tartalmazott, de magasban szabta meg a hírlapbiztosíték mértékét: napilapoknak 10 000 forint, annál ritkábban megjelenő periodikáknak 5000 forint letétet írt elő.³ A sajtóbíráskodás tekintetében viszont jelentős változások következtek be 1867 tavaszán: míg korábban a rendőrhatalóságok illetékesei, illetve a Schmerling-provizórium alatt a haditörvényszékek, addig a kiegyezést követően sajtóvétségek esetében az áprilisi törvények alapján esküdtbíróóságok ítélték, sajtópert a közvádoló vagy a sértett fél indíthatott. Rendeletben szabályozták, hogy az időszaki folyóiratok és egyéb nyomtatványok egy-egy példányát a törvényhatóságok elnökeinek el kell juttatniuk – a gyors intézkedést elősegítendő – egyenesen a közvádolónak (ami szigorítást jelentett az 1848-as jogszabályhoz képest), akit az igazságügyminiszter nevezett ki.⁴ Ugyanakkor életbe lépett az az 1848-as szabályozás is, mely szerint a politikai vétségek szigorúan – de mégis enyhébben, mint az 1852-es sajtópátenssel egyszerre kihirdetett büntető törvénykönyvi szabályozás szerint – büntetendők.⁵ A nem magyar nemzetiségű képviselők – a nagy összegű kaució mellett – a szigorú büntetési tételek miatt szólaltak fel a parlamentben 1867-ben, s az 1848-as törvényt egyenesen veszélyesnek titulálták a sajtószabadság tekintetében.⁶ Bár az osztrák–magyar kiegyezést követő kabinetek eltökélt szándéka volt egy új, az 1848-ban is csupán ideiglenes szabályozásnak szánt törvénynél részletesebb és szigorúbb szabályozás kidolgozása, melyet például Lónyay Menyhért miniszterelnöksége alatt erősen szorgalmazott, új sajtótörvény egészen 1914-ig nem született.

Buzinkay Géza kutatásai szerint – minden említett korlátozás ellenére – a sajtó az 1867 és 1875 közötti időszakban volt a legszabadabb a dualizmus kori Magyarországon.⁷ A sajtószabadság adta lehetőségekkel igyekeztek élni a szerzők, szerkesztők: a kiegyezés rendszerét és az Andrássy-kormányt is egyre hevesebben bírálták az ellenzéki sajtóban.

² Deák Ágnes: *Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861–1867*. Bp., 2018. 13.

³ Összehasonlításként említhetjük az 1862-es ausztriai sajtótörvényt, amely a sajtórendtartáshoz képest csökkentette a kaució mértékét: a legnagyobb összeg 8000 forint volt (Bécsben és környékén, hetente háromnál többször megjelenő újságok esetén), a legkisebb pedig 1000 forint. A büntetések mértékét is enyhítette, mivel a sajtókiadásra vonatkozó szabályok megszegőit pénzbüntetéssel és maximum egy hónapnyi fogsággal sújthatták. Deák: *Suttogások és hallgatások*, 43.

⁴ A m. kir. földművelés-, ipar- és keresk. ministeriumnak 1867. decz. 4-én kelt rendelete, a közvádoló köteles példányainak ingyen szállítása iránt. *Magyar sajtójogi szabályok annotált gyűjteménye, 148–149.*; Révész T. Mihály: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon, 1867–1875*. Bp., 1986. 34–37.

⁵ A kiszabható büntetési tételeket lásd Deák: *Suttogások és hallgatások*, 15–16.

⁶ Uo. 302.

⁷ Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Bp., 2016. 180.

Mintegy válaszként megalapították – a kormányt támogató sajtótermékek mellett, mint például a *Pesti Napló* – a kormánypárti, szubvencionált politikai lapokat, vagy meglévő sajtóorgánumokat segélyeztek, melyek a kiegyezés támadóinak üzentek hadat. A kormányzat azonban élhetett egy másik fegyverrel is: a közvádlnak javasolhatták sajtóperek indítását, ha az uralkodót vagy az uralkodóház tagjait, a közbékét és csendet megsértették; ha valamely testületet, hatóságot, illetve köztisztviselőt rágalmazták, ők maguk fordulhattak jogorvoslatért.⁸ A sajtóperekben ítélkező esküdtszékeket azonban egyáltalán nem vádolhatjuk azzal, hogy mindig elmarasztaló ítéletet hoztak, ha kormányellenes nézetek megfogalmazása miatt kellett felelnie egy lap szerkesztőjének vagy egy cikk szerzőjének, mivel számos felmentő ítélet született. Ahogy Révész T. Mihály megállapította, „az esküdtek a politikai bírálat számára szélesre tárták ki a sajtószabadság ajtaját”.⁹

A vizsgált élclapok és az elemzés szempontjai

Élclapok esetében sem alakult ez másként, mint a heti- vagy napilapoknál, a kormány mindkét sajtópolitikai eszközt használta a politikai küzdelemben: a kiegyezést követő években többször indított sajtópert a szélsőbal ellenzéki élclap, a *Ludas Matyi* ellen, valamint kormánypárti élclapot is életre hívott. A kiegyezés népszerűségét, támogatottságát növelendő, 1868 januárjától nyomtatták Ágai Adolf szerkesztésében a *Borsszem Jankót*. Az élclap íásaival és képeivel arra törekedtek, hogy lejárassák a kiegyezésellenes erőket, elsősorban a függetlenségre törekvő szélsőbalt, és támogassák a kormányzat intézkedéseit. Mire azonban a *Borsszem Jankó* eljuthatott az előfizetőkhöz, az olvasók már több ellenzéki humoros újságot kézbe vehettek. Jókai Mór még 1858-ban megalapította *Az Üstököt*, mely a kiegyezést követően mérsékelt ellenzéki élclapként tartózkodott Deák Ferenc személyének kigúnyolásától, de a kiegyezés egyes pontjait, például a közös ügyek intézési módját, a delegációkat nem fogadta el. A *Ludas Matyit* Mészáros Károly keltette életre a közös ügyi törvény megszavazását követően 1867 áprilisában kifejezetten azért, hogy megjelenjen egy olyan humoros néplap, ami a társadalom széles rétegeiben tapasztalható kiegyezésellenes véleményt tükrözi, illetve népszerűsíti. A *Ludas Matyi* nem csupán a közös ügyek intézési módját vetette el, a kiegyezésre a magyar függetlenség feladásaként tekintett, a kvótát elutasította, és egyetlen lehetséges megoldásként Kossuth Lajost várta haza turini emigrációjából. A közös minisztériumokra és a delegációkra úgy tekintettek, hogy azok csupán a *Reichsrat*ban való részvétel előszobái, amit Deákék olyannyira el akartak kerülni, s amit az uralkodó és Anton von Schmerling államminiszter 1861-ben olyan nagyon szorgalmazott. Az újság szövegei, képei személyeskedők voltak, többször Deákat is sértették, stílusa sem annyira kifinomult, mint Jókai lapjáé, szerzői a káromkodást sem vetették meg. A negyedik vizsgált élclap, a *Bolond Miska* Tóth Kálmán szerkesztésében jelent meg 1860 óta. 1867 első felében még a kiegyezést támogató lap, bár a közös ügyi javaslat tárgyalásának időszakában is felbukkant olyan karikatúrája, mely a delegációk

⁸ Rágalmazási – magánvádlos – pereket persze az ellenzéki újságírók is indíthattak.

⁹ Révész: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon*, 196.

későbbi működésképtelenségén gúnyolódott,¹⁰ de ezt követően Tóth nem adott teret ilyen jellegű bírálatoknak. Majd az év vége felé a lap elfordult a Deák-párttól, s – bár Deák Ferenc személyét nem támadta – kiegyezésellenes nézeteket hirdetett. Eleinte csak az államadós-ság átvállalását pellengérezték ki szerzői, majd 1867 őszétől az új rendszer és az Andrássy-kormány ellen is felléptek. A *Bolond Miska* karikatúrái többször bemutatták a kiegyezésellenes és az a melletti propagandát, illusztrálandó a társadalom megosztottságát.¹¹

A jelen tanulmányban elemzésre kerülő mindkét évben, 1867-ben és 1868-ban az élclapok nemcsak kihasználták a szabad sajtó nyújtotta lehetőségeket, de véleményt is formáltak a saját nézeteikhez közel álló, illetve a politikai ellenfeleket támogató sajtótermékekről, továbbá a sajtószabadság mértékéről, a sajtóperekről, valamint a sajtóirányítás egyéb módszereiről. E dolgozatban azt vizsgáljuk, hogy ezek a témák miként jelentek meg a kiegyezést népszerűsítő és támadó élclapokban. Az ellenzéki humoros sajtó hangvétele megváltozott azt követően, hogy a kormány elindította az említett *Borsszem Jankót*, mivel tematikája kibővült az e lapon és Ágai Adolfon való gúnyolódással, így az analízist érdemes két részre bontani: először az 1867-ben megjelent élclapokat (*Az Üstökös*, a *Bolond Miskát* és a *Ludas Matyit*) vesszük górcső alá, majd ugyanezeket a vicclapokat 1868-ból – kiegészítve a kormánypárti *Borsszem Jankóval*.

A bécsi *Figaro* című, liberális, pártoktól független élclap 1867–1868. évfolyamait is áttekintettük, de a kiválasztott élclap nem gyakran tárgyalta a sajtóirányítás és a sajtószabadság témáját, s egy-egy sajtópert is csak röviden említett meg. Ezekre a megjegyzésekre a megfelelő helyeken jegyzetben utalunk.

A sajtószabadságról, sajtótermékekről alkotott kép 1867-ben

A kiegyezést, az államjogi rendezést kitartóan támadták az ellenzéki élclapok, a sajtószabadság helyreállítását azonban lelkesen köszöntötték,¹² Az *Üstökös* például egy rövid verssel:

„Szabad sajtó.

De már van sajtószabadság,
Nevét leirtam magának
Kossuthnak, s le nem foglalták,
Még csak föl sem akasztának.”¹³

¹⁰ *Bolond Miska* 1867. március 31. 52.

¹¹ Pl. *Bolond Miska* 1867. július 14. 114. A *Végletek* című kétrészes gúnyrajz első képén egy magyar férfi mérgeződik a lábát kínzó köszvény miatt, s káromkodásként a közös ügyi minisztériumot szidja. A másikon pedig azt látjuk, hogy egy falusi vezető szerint a jó termést az új magyar kormányknak kell köszönni.

¹² A *Figaro* 1867 nyarán a szabad sajtóról szóló törvényt hiányolja Ausztriában, illetve szorgalmazza a kaució és a hírlapbélyeg eltörlését is. *Figaro* 1867. július 6. 122.

¹³ Az *Üstökös* 1867. március 23. 96.

Két héttel később is olvashatunk a sajtószabadságról, melyet „forrón üdvözöl” a szerző, de azt is megjegyzi, hogy a szabad sajtó nem veszélytelen, hanem olyan „hatalom”, melyel számolni kell a jövőben:

„Tudom, hogy villámaid gyakran dörögnek,
Hányan rettegik nagy hatalmadat,
Elbujva bár – villámfogó alatt!”¹⁴

1867 tavaszán Tóth lapja arról tudósít, hogy a cenzúrát végre eltemették, az újságírók „cenzura-tort” ülték és a sajtószabadság visszaállítását ünnepelték.¹⁵ Visszaemlékszik egy történetben arra, hogyan kellett lapszerkesztőként lavírozni 1862-ben, hogyan ítélték el többször is a korábbi években sajtóvétség miatt,¹⁶ majd szembeállítja az 1848-as sajtótörvényt és az 1852-es sajtópátenst. Ez utóbbi „fogyatkozás”-áról számol be, miközben bírálja azokat, akik elégedetlenek, és túl szigorúnak tartják az 1848-as jogszabályt:¹⁷ „Mert az 52-ki sajtóparagrafusok mellett a 48-diki sajtótörvényekre panaszkodni épen annyi, mintha valaki egy bundában panaszkodnék a hideg ellen s e helyett valami jó vékony nyári kaputot kívánna.”¹⁸ Tóth örömteli közlései már áprilisban átcsaptak dühös kirohanásokba, mivel fény derült arra, hogy a kormány a sajtóosztályon alkalmazni kívánja Pulz Károlyt, akit Tóth „főfő cenzor”-ként említ.¹⁹ Csalódottan jelenti ki, hogy mégsem halt meg a cenzúra, mert az Andrássy-kabinet igényt tart Pulz „szakértelmére”.²⁰ A nyár folyamán – a szélsőbal politikai nézeteit képviselő, Böszörményi László szerkesztette *Magyar*

¹⁴ Sajtószabadság. [Részlet.] *Az Üstökös* 1867. április 6. 112.

¹⁵ *Bolond Miska* 1867. március 17. 42–43., március 24. 47. A sajtószabadságot ünneplő lakomára 1867 márciusában került sor a Frohner Szállóban. Deák: *Suttogások és hallgatások*, 303.

¹⁶ *Bolond Miska* 1867. március 17. 42., március 24. 45.

¹⁷ A kortársak egy része már 1848-ban is túl szigorúnak ítélte az áprilisi törvények sajtóra vonatkozó részeit, nem a szabad sajtó zálogaként tekintettek azokra. Jókai Mór: *A sajtó és a censura Magyarországon*. In: uő: *Emlékeimből*. Bp., 1912. (Jókai Mór hátrahagyott művei 4) 68–69.

¹⁸ *Bolond Miska* 1867. március 24. 47. A bírálat elsősorban a nem magyar nemzetiségű képviselőknek szólt, akik 1867-ben elleneztek az 1848. évi sajtótörvény bevezetését annak szigora miatt. Deák: *Suttogások és hallgatások*, 302. Érzékelték, hogy a magas büntetési tételek felhasználhatók lesznek a nemzetiségi sajtó szereplői ellen. Az 1848. évi sajtótörvény visszaállításáról szóló vitában Sztratimirovics György [Đorđe Stratimirović] leszögezte: „... a kormány ezen előterjesztvényének részünkről elfogadása által megint csak új provisoriumot teremtenénk”. Hangsúlyozza továbbá, hogy véleménye szerint az esküdtszék szigorúan fognak eljárni sajtóügyekben. Ő és Hodosiu József [Josif Hodošiu] is azt javasolta, hogy először megfelelő büntető törvénykönyvet kell megalkotni, melyben szabatosan definiálják a büntetést és a vétség fogalmát. *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. Napló*. I–XI. Szerk. Greguss Ágost. Pest, 1866–1868. III. [1866. november 19.–1867. március 21.] 304–305., 307.

¹⁹ Pulz Károly a kiegyezés előtt a pest-budai rendőrigazgatóság állományába tartozott, s többek között őt is alkalmazni kívánta báró Wenckheim Béla belügyminiszter, de ez ellen „heves sajtókampány indult”. Először a *Pesti Hírnök* és a *Magyar Ujság* tudósított a tervről 1867. április 24-én. Deák Ágnes: *Egy régi politikai rendszerváltás és az államrendőrség – 1867. Történelmi Szemle* 49 (2007) 356. *Pesti Hírnök*: Török János szerkesztésében megjelenő konzervatív politikai napilap, mely 1868 decemberében megszűnt. A kiegyezés megszületése után kifejezte kormánytámogató álláspontját. Katus László: *A hatvanas évek sajtója, 1860–1867. A konzervatív sajtó*. In: *A magyar sajtó története*. I–II/2. Szerk. Kókay György – Kosáry Domokos – Németh G. Béla. Bp., 1979–1985. II/1. 514., 529.

²⁰ *Bolond Miska* 1867. április 28. 67., május 19. 79.

Ujság ellen tervezett sajtóvizsgálatok és egy eszéki, valamint egy ungvári eset kapcsán – rezignáltan közli, hogy a sajtóügyek tekintetében „alkotmányos cenzura” van Magyarországon.²¹

A Böszörményi László elleni sajtóvizsgálat megkezdése (1867. augusztus 29.) után, amikor úgy tűnt, a kormányzat elhatározta, hogy lecsap a *Magyar Ujságra*, Vigasztalás! címmel közölt Jókai egy ironikus verset *Az Üstökösben*, utalva arra is, hogy a korábbi hónapokban nem kellett sajtóperekkel számolniuk:

„Megint itt a sajtóperek!²²
Czitálják a szerkesztőket:
Megerszeppen a tipográfus; –
No de ne keseregjetelek:
A ki megbírálja őket,
Az már magyar paragrafus.

[...] Nem császári, de királyi
Fiskus leszen a közvádló; –
Magyarul védik magukat,
Esküdtek lesznek a bírások,²³
Bölcs honfiak, kik egymástól
Kérdezik majd: »was had er gsagt?«

²¹ *Bolond Miska* 1867. június 30. 105., augusztus 18. 133. Tóth értesülése szerint Ungváron egy lap előfizetési felhívásából húztak ki részeket, Eszéken pedig lefoglaltak egy újságot. Böszörményit 1868. február 27-én egyévi fogházra és 2000 forint bírságra ítélték. Révész: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon*, 184–185.; Bényei Miklós: *Kiegészítés és sajtószabadság*. Eötvös József kiadatlan beszédfogalmazványára a mentelmi jog parlamenti vitájához. *Könyv és Könyvtár* 30 (2008) 164.

²² A vers nem véletlenül kezdődik a „megint” szóval. 1865 nyarától a konzervatívok ugyan fenntartották a szigorú sajtóellenőrzési intézményeket, azonban a sajtópereket szüneteltették, így a perek újbóli megindítása rossz emlékeket idézett fel a kortársakban. Deák: *Suttogások és hallgatások*, 294. A *Figaro* egy prágai újságíró pere kapcsán közölt egy szöveget, amely szerint a zurnaliszta a következőkről panaszkodik: Bach alatt tizenégy nap fogságra és három hét börtönre ítélték, Schmerling alatt kétszer három hónapra börtönözték be és 1000 forintot levontak a kauciójából, Belcredi alatt azonban nem zajlottak sajtóperek. Ezzel szemben az alkotmányos rendszerben két év börtönre ítélték és 2000 forintot vontak le a kaucióból. Arra a következtetésre jut, hogy egyelőre nem tudja eldönteni, hogy az-e a jobb, ha nincs alkotmányosság, és nem üldözik a sajtót, vagy ha van alkotmány, de sajtóüldözés is. *Figaro* 1868. július 25. 135. Elég gyorsan, már augusztus közepén nemzetiségi színezetet kapott a sajtóperben elítélt prágai újságíró sorsa. A *Figaro* morgolódik amiatt, hogy „mártírrá” vált az újságíró a cseh sajtóban, s azon gúnyolódik, hogy a lefestettekkel szemben milyen ideális, idilli körülmények között él a börtönben (ahol olyan jól érzi magát, hogy ki sem akar jönni). *Figaro* 1868. augusztus 15. 151.

²³ Jókai a cenzúráról írt munkájában (1866) is kifejti, hogy az áprilisi törvények közül a sajtótörvényt – bár a cenzúrárt eltörölték – fenyegetőnek tartja, mert a lapalapítást kaucióhoz kötötte, és súlyos büntetéseket írt elő. Bírálja, hogy a kormány tagjait és a közigazgatásban dolgozókat „sérthetetlené tette” a jogszabály. A tiltakozások következtében a törvényt az uralkodó 1848-ban nem eredeti formájában, hanem „szelídített alakban” szentesítette. Ugyanakkor Jókai ebben a szövegében hitet tesz amellett is, hogy az esküdszéki bíráskodás pozitív változást fog hozni a provizórium éveire képest: „Esküdszéki tárgyalás mellett nincs igazságtalan törvény, mert független a bíró.” Jókai: *A sajtó és a censura*, 69.

És a hová becsukatnak,
Nem holmi német palota,
Mít őriz német porkoláb,
De lészen holmi kaloda;
És strázsálja a lakatnak
Honvédsandár lesz legalább.”²⁴

Jókai nem biztatja a sajtóvizsgálat alatt álló kollégáját a korrektebb eljárás reményével, nem bízik a magyar törvényekben, az esküdtek személyével és a börtönökbeli körülményekkel („kaloda”) kapcsolatban is érezni az író kételyeit.²⁵

A tavaszi lelkes hangulat 1867 őszére megváltozott. Ekkor arra a megállapításra jutottak a szerzők, hogy valójában nincsen sajtószabadság Magyarországon, mert – ha el akarják kerülni a sajtópert – olyat nem lehet leírni, ami nem tetszik a kormánynak, azaz bár hivatalos cenzúra nem folyik, öncenzúrát mégis gyakorolniuk kell:

„Azt sem tagadhatjuk, hogy van szabadsajtó,
Szintoly, mint midőn az ementhali sajt ó,
Tudniillik, itt-ott mozog benn egy kukacz,
Melynek ugyan szabad dicsérni az urat,
De igazat szólni szép kevesen mernek
Mivel az nem tetszik minden Miniszternek.”²⁶

A *Bolond Miskában* pedig azt olvashatták, hogy rossz emlékeket ébreszt, ha házkutatást tartanak egy szerkesztőnél, és lefoglalnak nála valamit („Schmerling-féle házkutatás”).²⁷ Az új *Damocles* című karikatúrán már azt láthatjuk, hogy Böszörményi feje felett három kard lóg „sajtóper” felirattal utalva arra, hogy ellene több sajtóvizsgálat is folyt. Más alkalommal Tóth ismét a korábbi évtizedek megpróbáltatásaira emlékeztetve „Bach-szagu bürokratikus buzgalom”-nak titulálja a közvádoló által megindított sajtópereket.²⁸

²⁴ Az *Üstökös* 1867. szeptember 7. 281. [Részlet.] Ugyanebben a számban egy másik szöveg szintén összehasonlítja a korábbi évek sajtóperreit a várhatókkal: Az *Üstökös* állítása szerint Schmerling idejében a bírák megkapták a tárgyalás előtt, hogy milyen ítéletet kell kimondaniuk, az új rendszerben az esküdtek döntenek. Az *Üstökös* 1867. szeptember 7. 282.

²⁵ A sajtóvétségek esetében igen súlyos büntetéseket is kiszabhattak a kiegyezést megelőző időszakban, ám az elítéltek többsége nem ebben részesült. Deák: *Suttogások és hallgatások*, 15. Jókai úgy emlékszik vissza, hogy a József-kaszárnyában, ahol a hazai írók, lapszerkesztők büntetésüket töltötték, szívélyes vendéglátásban részesültek: ehettek-ihattak, sétálhattak, folytathatták a munkájukat. A polgári börtönökkel szemben, ahová a bécsi irodalmárokat csukták be más bűnözőkkel is összezárva, a kaszárnyában tisztaság és rend uralkodott Jókai szerint. Jókai: A sajtó és a censura, 82–83. Később – Jókai leírásához képest – igen rossz körülmények miatt panaszkodnak azok, akik meglátogatták Böszörményit a börtönben. A szobák levegője egészségtelen, nedves és huzatos a helyiség. Poszner Gábor beszámolóját lásd *Magyar Újság* 1869. július 4. Közli Tidrenczel Sándor: *Böszörményi László (a „Kis-Kossuth”)*. Nagykovács, 1986. 63.

²⁶ Az *Üstökös* 1867. október 19. 330. [Részlet.]

²⁷ *Bolond Miska* 1867. szeptember 8. 145., november 3. 177.

²⁸ Uo. 1867. szeptember 8. 143., november 18. 186. Az 1867-ben indított sajtóperek ellen a *Figaro* is kifakadt abszurd kontextusban említve a bécsi hivatalos lapot: „Talán megérjük még azt is, hogy a Wiener Zeitungot

Az év végén hasonló véleményt fogalmazott meg a *Ludas Matyi* is, mely szerint a régi mondás megállja a helyét a sajtószabadságra vonatkozóan: „... szólj igazat/betörök a fejed könnyen”.²⁹ Az ellenzéki újságírók sorsa megpecsételődik, ha nem hazudnak, ha a sajtószabadság határait feszegetik, mivel börtönbe kerülhetnek:

„Hát ti rongy firkászok?
(Képetekre mászok!)
Nem szabad a sajtó? ...!
Majd nyilik az ajtó...
– A börtön ajtaja. –”³⁰

A vers címe (A független [?] felelős [?] magyar miniszterium programja) szerint a magyar kormány 1868. évi programja az újságírók bebörtönzése, fenyegetése, a kvóta alapján a közös költségek fizetése, a félelemkeltés, valamint az Ausztriának való engedelmesség. A sajtószabadság kérdését a *Ludas Matyi* szerzői más alkalommal is összekötötték a kiegyezés bírálataival. Arra a felvetésre, hogy „ugyan mi lehet az a szabad sajtó?”, a következő választ kapja egy beszélgetőpartner már 1867 nyarán: „Hát a bizony komám abból áll, hogy szabadon sajtolhat bennünket a nimet.”³¹ A hasonló alakú szavakon alapuló szójáték szerint bármennyi pénzt ki tud préselni a magyarokból Bécs a közös költségek és az államadósság fedezésére. Egy képaláírás pedig azt üzeni, hogy „Most csak a vakság győz, az igazságot így viszi a hatalom”.³² A gúnyrajzon a kormánypárti lapokat fegyveresek testesítik meg, akik közül a [*Pesti*] *Napló* a kocsis, s vélhetően – talán nemcsak a jövőt előrevetítve, hanem a megelőző két évtizedet is felidézve – börtönbe viszik a más nézeteket hangoztatókat. A lap egy héttel későbbi karikatúráján Deák Ferenc tűnik fel számadó gazdaként, egyedül borozva, s három cigány hegedül neki (a *Magyarország*, a *Pesti Napló* és az *Esti Lapok* című újságokat szimbolizáló alakok).³³ „Ferenc gazda” Kemény Zsigmondot, a kiegyezés programját népszerűsítő *Pesti Napló* szerkesztőjét, publicistáját szólítja meg:

elkonfiskálják majd egyszer közcsend megsértése miatt!” *Figaro* 1867. október 26. Melléklap. 1868-ban pedig – Tóth Kálmántól eltérően – nem Bach, hanem Schmerling „szólalt meg” büszkén a lap hasábjain, ami jellemzi a *Figaro* szerint a sajtóviszonyokat. Felsorolja a kormányzat eljárásait: kaució elvesztése, újság elkonfiskálása, sajtóper, majd így kiált fel: „Mindent tőlem tanultak! – Ki gondolta volna ezt?” *Figaro* 1868. július 18. 129. A *Figaro* is úgy látta tehát, hogy a sajtóirányítás módszerei nem sokat változtak az alkotmányos időszak beköszöntével.

²⁹ *Ludas Matyi* 1867. szeptember 8. 179. [Részlet.]

³⁰ Uo. 1867. november 3. 241. [Részlet.]

³¹ Uo. 1867. június 30. 103.

³² Uo. 1867. szeptember 15. 189.

³³ Uo. 1867. szeptember 22. 197. *Magyarország*: a kiegyezés és Andrássy Gyula miniszterelnök feltétel nélküli támogatója, 1867 februárjától az év végéig látott napvilágot Pompéry János szerkesztésében. Gergely András – Veliky János: A Deák-párt és a kormány sajtója. In: *A magyar sajtó története*, II/2. 60–61. *Esti Lapok* címmel a korszakban nem jelent meg sajtótermék, a rajzoló az *Esti Lap* című újságra gondolhatott, amely Pálffy Albert által szerkesztett napilap, melyet Eötvös József támogatott. Alacsony színvonalra (és a kultuszminiszter halála) miatt nyomtatása befejeződött. Gergely-Veliky: A Deák-párt és a kormány sajtója, 61. A levéltári dokumentumok azt mutatják, hogy az *Esti Lap* előfizetőinek száma és ennek következtében bevételei egyre alacsonyabbak lettek. 1869-ben még 13 108 Ft 59 krajcár folyt be előfizetői díjából, 1870-ben már csak 10 956 Ft 23 krajcár. Bár a kiadások csökkentek, a lap mérlege mégis negatív volt az 1871. év elején

„Zsiga te! hogy is van az a nóta:
A csárdában három cigány hegedül,
Nem kell nekem csak a quóta egyedül.”³⁴

Az újságok e bírálat szerint nemcsak a kormány eszközei, melyek segítségével a közjogi rendezést népszerűsítheti, hanem kizárólag ezekkel veszi körbe magát, csak ezek véleményére ad. A *Ludas Matyi* „Alkotmányos tiz parancsolat”-a szerint felesleges képzelődni Magyarországon a sajtószabadságról: „Az újságokat u. m. Magyar Ujságot, Pesti Hirlapot, Ludas Matyit, s más ily veszet portékákat se ne olvasd, se ne írjál belé olyan dolgokat, a melyek az egyedül üdvezítő közösügyi munkálatok auktoritását megkissebbitenék.”³⁵ Azzal vádolják tehát a kormányzatot, hogy egyáltalán nem enged teret a kiegyezés bírálatának – vagy legalábbis az a célja, hogy ne jelenhessenek meg ilyesfajta írások.

A sajtószabadság mértékének – megítélésük szerinti – romlása mellett³⁶ természetesen kritikával illették a kiegyezést támogató sajtóorgánumok szerzőit és szövegeit, kiemelték és nemtetszésüket nyilvánították ki amiatt, hogy gombamód szaporodnak az országban a kormányt támogató lapok.³⁷ A levéltári iratok tanúsága alapján megállapítható, hogy valóban igyekezett a kormányzat – elsősorban vidéken és nemzetiségi nyelveken – gyarapítani a kormánypárti lapokat, segítette azokat a szerkesztőket, akikről bebizonyosodott, hogy lapjuk a „helyes” irányvonalat követi, máskor a kormány átvállalta nem magyar nyelvű, illetve vidéki kormánypárti lapok kaucióját, elengedte a postai szállítási díját vagy a hírlapbélyeget.³⁸ Tóth Kálmán ezzel szemben hitet tett amellett, hogy csak független újságok látják el feladatukat, csak azok tükrözhetik a közvéleményt. A szubvencionálást a sajtópolémiaik életben tartásának egyik eszközeként mutatta be.³⁹

készített összesítés alapján. Az 1867-es indulás óta gyarapodó hiány (1715 Ft 81 krajcár) fedezését – a lap 1870. év végével való megszűnése nyomán – Halász Imre a Miniszterelnökség Sajtóosztályáról 1871. február 16-án engedélyezte. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K26 Miniszterelnökség Központilag iktatott és irattározott iratok (= MNL OL K26 ME) 1871:222.

³⁴ *Ludas Matyi* 1867. szeptember 22. 197. A Deák-ábrázolások részletes bemutatása nem feladata a tanulmányoknak. Erről lásd Deák Ágnes: *Deák Ferenc arcai*. [Kézirat.]

³⁵ *Ludas Matyi* 1867. július 28. 130. A *Pesti Hirlap* önmagát pártok felettinek definiáló lap. Gergely András – Veliky János: A politikai sajtó története 1875–1890. In: *A magyar sajtó története*, II/2. 254.

³⁶ Az élclapok természetesen kitértek Böszörményi készülő sajtóperére, melyet ugyancsak a sajtószabadság csökkenéseként értékelték, de Jókai élclapja sugall némi optimizmust is e tekintetben. A sajtóper megindítását mind *Az Üstökös*, mint pedig a *Ludas Matyi* megemlíti (*Az Üstökös* 1867. szeptember 14. 291., *Ludas Matyi* 1867. szeptember 22. 194.), de 1867-ben nem foglalkoztak részletesen a témával. Jókai lapjában 1868-ban sem meghatározó téma ez a sajtóper, a *Ludas Matyi*-ben érthető módon gyakoribb, elítélését követően Mészáros Károly sokszor együtt szerepel Böszörményivel (karikatúrákon is, pl. *Ludas Matyi* 1868. január 26. 29., október 18. 333., november 1. 352.). Tóth is tesz említést Böszörményi peréről, de e tematika a *Bolond Miskában* sem jellemző.

³⁷ *Ludas Matyi* 1867. április 14. 11., *Az Üstökös* 1867. augusztus 31. 280. A *Figaro* sem látja jobbnak a helyzetet, rosszalóan kijelenti, hogy Bécsben minden lap félhivatalos, kivéve a *Wiener Zeitungot*, mert az hivatalos, s bizonyos vélekedések szerint mindet Ferdinand von Beust báró miniszterelnök szerkeszti. *Figaro* 1867. december 14. 227. Más alkalommal olyan gúnyos megjegyzést tesz a *Figaro* egy újságra – kétségbe vonva a lapok szabadságát –, hogy az szabad, de Beustnak is tetsző („Beustgefällig”). *Figaro* 1867. október 19. 190.

³⁸ Pl. MNL OL K26 ME 1867:1609. Jeszenszky László kérelme. 1867. szeptember 29., október 4.; MNL OL K26 ME 1867:1686. Thull Lipót Andrassy Gyulához. Pest, 1867. április 21.

³⁹ *Bolond Miska* 1867. június 30. 104., július 21. 115.

Hogy jelentős szerepet tulajdonítottak a kortársak a sajtónak, mutatja az is, hogy *Az Üstökös* és a *Ludas Matyi* heves kirohanásokat intézett a kormánypárti újságok, így például a *Pesti Napló* ellen. Jókai személyes érintettsége is érzékelhető *Az Üstökös* írásaiban, mivel az élclap többször kitért arra, hogy a *Pesti Napló* „goromba” *A Honnal*, Jókai napilapjával, a *Pesti Napló* főszerkesztője „csúfolja” Jókait. Méltatlankodik, hogy nem először tettek közzé rá nézve sértő tartalmú cikket a *Pesti Napló*ban, s hogy azok mindegyikében az szerepel, hogy „Jókai poeta, ergo nem ért a politikához”.⁴⁰ Ha megvizsgáljuk a *Pesti Napló* szövegeit, szembetűnő, hogy szerzői élcelődtek azzal, hogy *A Hon* egy-egy vezércikke akár *Az Üstökös*ben is megjelenhetett volna, mondván, azok nem komoly írások. *A Hon* cikkeit e módszerrel igyekezett a *Pesti Napló* hitelteleníteni.⁴¹ A Jókai és a *Pesti Napló* szerkesztői között feszülő ellentétek azonban nem voltak új keletűek. A regényíró és a lap viszonya – egy regényközlés visszásságai következtében – még az 1850-es években megromlott.⁴²

A *Ludas Matyi Pesti Napló*-ellenes megnyilvánulásait személyes indíték kevésbé motíválhatta, azok azután szaporodtak meg, hogy a *Magyar Ujság*ban megjelent Kossuth Lajos nyílt levele Deák Ferenchez a kiegyezés bírálatairól,⁴³ ami ellen a kormánypárti napilapok offenzívába kezdtek. Erre reagált a *Ludas Matyi* gúnyversekkel és más, különböző műfajokba tartozó írásokkal. A Kossuth Lajos szép levele című először összegezte az emigráns politikai írásának tartalmát („El van a szép haza adva.”), majd kitért a Kossuthot ért támadásokra:

„Kemény a »Pesti Naplóban«
Puffogat iszonytatóan...
Itt szokott lenni megírva:
»Vigadj magyar! de csak sirva.«”⁴⁴

Olaj volt a tűzre, hogy a *Pesti Napló* publikálta Görgei Artúr válaszát Kossuth ellene megfogalmazott vádjaira.⁴⁵ A *Ludas Matyi* levelezője szerint ez a *Pesti Napló* „hitelit vágta agyon”, s a levél közzélése következtében a *Pesti Napló* előfizetőinek száma bizonyára csökkenni fog.⁴⁶ Minden ellenzéki már a *Magyar Ujság*ot és a *Ludas Matyit* olvassa – állítják –, azonban, ha az olvasók a *Hirnököt* veszik kézbe, hasmenést kapnak, ha az 1848 című lapot,

⁴⁰ *Az Üstökös* 1867. április 27. 136., szeptember 21. 304. Jókai politikusi tevékenységét értékeli Cieger András: Jókai Mór, a profi politikus? *Aetas* 32 (2017) 2. sz. 5–15.

⁴¹ Pl. *Pesti Napló* 1867. július 7. 1.

⁴² Szajbély Mihály: Jókai Mór. Pozsony, 2010. 158–229. A *Ludas Matyi* viszont egyszerűen haszontalan „feleselés”-nek minősítette a *Pesti Napló* és *A Hon* polémiáját. *Ludas Matyi* 1868. március 22. 92.

⁴³ *Magyar Ujság* 1867. május 26.

⁴⁴ *Ludas Matyi* 1867. június 9. 78. [Részlet.]

⁴⁵ *Pesti Napló* 1867. június 4. 2.

⁴⁶ *Ludas Matyi* 1867. június 23. 90. Valóban megfigyelhető példányszámcsökkenés a kiegyezést követően: 1867. első negyedévében még 5000 példányról tudunk (Deák: *Suttogások és hallgatások*, 318–319.), Balogh János Mátyás számításai szerint 1868-ban 4158 és 3340 között ingadozott a lap példányszáma. Balogh János Mátyás: *Üzleti szellemű fővárosi napisajtó a dualizmus korában. A budapesti sajtóipar születése*. Bp., 2014. [Doktori értekezés. Kézirat.] 248.

akkor pedig epelázat.⁴⁷ Megfigyelhetjük, hogy a *Ludas Matyi* szerzői a hírlapokkal kapcsolatos ellenérzéseiket gyakran a hadviseléshez („puffogat”) vagy a betegségekhez kötődő szófordulatokba öntik. A kormánypárti lapok közül egyértelműen a *Pesti Napló* a leggyakrabban szereplő az ellenzéki élclapok hasábjain. Támadták még az *Esti Lapot* – elsősorban szubvenciója kapcsán – és a *Pesti Hirnököt* is, a *Magyarország* és az 1848 ezeknél jóval ritkábban vált a gúny céltáblájává.

A *Bolond Miskára* 1867-ben nem jellemző a különféle sajtótermékek elleni fellépés, szemlézi ugyan a lapok érdekes híreit (például: a bécsi *Pressét*, a *Pesti Naplót* és *A Hont*), nyugtázza, hogy bizonyos újságok egymással polémiákat folytatnak, gúnyolódik azon, hogy a *Magyar Ujság* ellen egyszerre három sajtópert is indítani akar a kormány.⁴⁸ Több-ször hangsúlyozza Tóth, hogy jelentősen több újság lát napvilágot (vagy tervezik megjelenésüket), mint amennyi előfizetővel számolni lehet Magyarországon. Már 1867 márciusában kételkedik abban, hogy lesz-e elég prenumeránsa a lapoknak, majd szorgalmazza egy „előfizető-biztosítótársaság” alapítását, hátha az javítana a szerkesztők bizonytalan helyzetén. Betegségeket a *Bolond Miskában* nem a kormánypárti lapok kapcsán emlegetnek, hanem ezt a problémát jellemzik járványokhoz köthető kifejezésekkel: „lapkiadási kolerá”-t és „prenumeránshiány-typhus”-t diagnosztizálnak.⁴⁹

Új szereplő a piacon: a *Borsszem Jankó* születése – az offenzíva fokozódása

Az élclapok szerzőit, szerkesztőit élénken foglalkoztathatta, hogy milyen lesz a konkurens, új élclap, amely – annak ellenére, hogy kormányt támogató vicclapként nem könnyű feladatra vállalkozott – előfizetőket csábíthat el az ellenzéki humoros lapoktól, melyeknek korábban ilyen vetélytárral nem kellett szembenéznük.⁵⁰ Jókai lapjában még a *Borsszem Jankó* első számának nyomtatása előtt egy hónappal megjelent tréfás szöveg arról, hogy

⁴⁷ *Ludas Matyi* 1867. 1867. április 14. 11., június 30. 98. Az 1848 magát sem kormánypártinak, sem ellenzékinek nem definiálta, meghatározó szerzője Pulszky Ágost és Toldy István, írt a lapba Pulszky Ferenc is, szerkesztője Frankenburg Adolf volt. Kritikával illették a Deák-pártot és az ellenzékét is, a klerikális és konzervatív elemeket, sürgették a zsidóemancipációt. Gergely András – Veliky János: A politikai sajtó története 1867–1875. In: *A magyar sajtó története*, II/2. 133–134.

⁴⁸ Mindhárom témakörből olvasható egy-egy rövid hír: *Bolond Miska* 1867. július 21. 117.

⁴⁹ Uo. 1867. május 26. 85., június 30. 105., július 21. 117.

⁵⁰ Kecskeméthy Aurél 1863-ban rövid ideig *Handabanda* címmel adott ki „kormány melletti”-ként definiált élclapot. Deák: *Suttogások és hallgatások*, 84., 128–131. A *Bolond Miska* december 15-i számában említik, hogy állítólag meg fog jelenni egy kormánypárti élclap (199.), de az új évfolyamban csak január végén gúnyolódhatnak először létrejöttén (1868. január 26. 15.), majd júniusban közöl Tóth egy balladát a *Borsszem Jankó* születéséről – helytálló információkkal létrejöttének körülményeiről: „Andrássy Gyulának/Kivirult hajnalra –/Hej csak még egy hivatalos/Élclapot akarna./S szólt Ludassi Mórnak/Mint valami mórnak:/Kerits nekem édes szógám/Egy élclapot hónap./Harangoznak délre./Speizzettlis [Speizezettetl, 'étlap'] ebédre,/Jó Ludassy akkorában/Szerkesztőért méne.” *Bolond Miska* 1868. június 1. 85. Ludasi Mór – a versben Ludassy – ekkor a miniszterelnöki sajtóiroda vezetője (1867. november – 1869. június). Deák Ágnes: Ludasi Mór és a bécsi titkos rendőrség az 1860-as években. In: *A Lajtán innen és túl. Elektronikus ünnepi tanulmányok Somogyi Éva 70. születésnapjára*. Szerk. Ress Imre – Szabó Dániel. Bp., 2007. [CD-Rom] 131–133. A *Borsszem Jankó* alapításáról Ágai visszaemlékezését lásd *Borsszem Jankó* 1890. február 22. 4–6.

a kormánypárti élclap – melynek indulásáról még senki sem tud Jókaiték szerint – miként működik majd, hogy tud népszerűsége szert tenni. Elképzelésük szerint a főispánoknak kell arról gondoskodni, hogy a szolgabírók összegyűjtsék a baloldaliakról szóló vicceket az egész országban, s azokat fel kell küldeniük a „Central-vicc-Bureau”-ba, ahol ezeket szétszétják és tovább formálják. Ha valakit kineveznek hivatalnoknak, humoros beszédet kell tartania magáról, a karikatúrákat pedig a vasúti hivatalokban alkalmazott mérnökök fogják rajzolni. Minden kormányhivatalnoknak és hazafinak az a kötelessége, hogy a kávéházban a kormánypárti élclapot olvassa és hahotázzon rajta. Aki erre nem hajlandó, hűtlenségi perrel sújtják.⁵¹ Láthatjuk, a fiktív levél teljesen elképzelhetetlennek tartja, hogy mesterséges beavatkozás nélkül kormánypárti élclap populáris lehessen, egyáltalán elegendő anyag álljon a rendelkezésére. A „Central-vicc-Bureau” pedig az olvasó emlékezetébe idézhette a kiegyezés előtti időszak sajtóviszonyait, a bürokraták és a rendőrhatóságok rendszerét.

Jókai értesülései helytállóak voltak, az olvasó 1868 januárjától valóban kézbe vehette a *Borsszem Jankót*, amely rögtön az első számában támadta az ellenzéki sajtót, s „a hadjárat” intenzitása egészen az év őszig nem csökkent. Apróhírekben, humoros vezércikkekben, fiktív levelekben, versekben és karikatúrákon is agitált a kiegyezést nem támogató sajtóorgánumok ellen. Ágai kijelentette, hogy Jókait szereti, de a politikáját ellenzi,⁵² így újságjait sem kíméli. Az író egy címlapon elhelyezett karikatúrán úgy örökölték meg, hogy mindegyik lapjába éppen ír vagy rajzol valamit. A portréhoz fűzött szövegből pedig „kiderül”, hogy Jókai egyáltalán nem tudja, mit csinál *A Honban*.⁵³ Máskor olvashatatlanak minősíti *A Hont*, s közli, hogy abban a vezércikk megkülönböztethetetlen a regénytől, „zöldek”, „badarságokat” írnak bele.⁵⁴ Fokozza ezt a szerző, amikor cirkuszként utal *A Honra* vagy *Az Üstökössel* teszi egyenlővé, sőt „al-testlap”-nak is hívja egy alkalommal.⁵⁵ *A Hon* tartalmát, hitelességét, írói, szerkesztői kompetenciáit így igyekeztek kétségbe vonni.

A *Magyar Ujság* volt a másik ellenzéki napilap, melyet számos humoros-gúnyos kritika ért. Ezen sajtóorgánum címét forgatták ki először a *Borsszem Jankó* hasábjain azzal a céllal, hogy minősítsék mondanivalóját: átnevezik „Badar Ujság”-nak.⁵⁶ Két héttel később már Böszörményi László is kapott gúnyos családnevet („Nyöszörgényi Laczi”), ráadásul utónevét

⁵¹ *Az Üstökös* 1867. december 7. 388–389.

⁵² *Borsszem Jankó* 1868. február 16. 75.

⁵³ Uo. 1868. augusztus 23. 437–438. „Jókai piktor, ki regényírónak született, és politikát követ, vagyis inkább elköveti a politikát, mint más ember a bűnt. Az Igazmondóban fingál, a regényírásban Fingál, a Honban maga sem tudja, mit csinál; hanem hogy minden dologban ál, az áll.” A fingieren [„fingál”] ige ’kitalál, kohol’ jelentéssel bír, azaz a *Borsszem Jankó* vádja szerint Jókai politikai napilapjában nem valós tartalmakat közöl. Fingál kitűnő uralkodó, győztes hadvezér az Osszián-énekekben, de neve magyar költeményekből is ismert lehetett (pl. Batsányi János: *Az inishóniai háború*). A *Pallas nagy lexikona*. I–XVI. Bp., 1893–1897. VII. 210. *Igazmondó*: Jókai 1867-ben elindított és elsősorban vidéki olvasóközönségnek szánt balközép néplapja, hetilap. Gergely András – Veliky János: A balközépi ellenzék sajtója. In: *A magyar sajtó története*, II/2. 105.

⁵⁴ *Borsszem Jankó* 1868. január 12. 24., február 9. 60., június 28. 324., szeptember 13. 482.

⁵⁵ Uo. 1868. augusztus 16. 425., október 11. 549., december 27. 670.

⁵⁶ Uo. 1868. február 2. 50.

becézve használták, ami a lealacsonyítás egyik megszokott élclapokbeli módszere.⁵⁷ Megállapítja azt is a *Borsszem Jankó*, hogy a *Magyar Ujság* bolondokat beszél, amit leírnak benne, vagy sajtóhiba, vagy pedig – utalva a *Magyar Ujság* ellen indult sajtóperekre – valamilyen sajtóvétséget kimerítő tartalom.⁵⁸ A lap elképzelt szerkesztőségi ülésén a vezércikk – kijelölve a szélsőbal céljait – a következőképpen hangzana: „Szóval, a Deák-pártot kartácsokkal szétverhessük, hogy véres hulláikon a nemzeti szellem feltámadását ünnepelje.”⁵⁹ Ágai ezzel a *Magyar Ujság* erőszakos, radikális hangnemére utalt, amivel az a kiegyezést és a Deák-pártot célba vette, illetve nemzeti-függetlenségi nézeteit hirdette. A verbális agresszió terjedését a szerkesztő más alkalommal is kifogásolta. Egyik karikatúráján Kossuth a *Magyar Ujságot* olvassa, s megjelenik előtte *Furius Camillus* szelleme. A római hadvezér arról nevezetes, hogy száműzetésbe kellett vonulnia, de később visszahívták, hogy megmentse Rómát a gallok pusztításától, amiben sikerrel járt. A diktátor szelleme azonban visszatásítónak találja az újságot, melyet Kossuth olvas, hangnemét vélhetően túlzásnak minősítve. Kossuth és *Camillus* személye között egyértelmű a párhuzam: mindketten éltek Itáliában „száműzetésben”, s a függetlenségi-ellenzéki lapok (például a *Ludas Matyi* is) hazahívták-hazavárták az emigráns politikust.⁶⁰

Az élclapok közül a *Borsszem Jankó* elsősorban a *Ludas Matyit*, illetve Tóth Kálmán *Bolond Miskáját* vette célba. Az utóbbit azért, mert a kiegyezést támogató lapból ellenzékievé alakult át. Számos szövegének az a közös csattanója, hogy ezek az élclapok nem humorosak, a *Bolond Miska* rossz vicceket közöl, s azért, hogy néha jót is publikálhasson, lopni próbál a *Borsszem Jankótól*: Tóth Kálmán kukucska be *Borsszem Jankó* konyhájába, hogy megnézzze, ott mi készül, hogy kileshessen valami vicceset.⁶¹ Elítélte Ágai lapja Tóth Kálmán pártállása megváltoztatását, s leszögezte, hogy a megbolondult *Bolond Miskát* már csak a tébolydában olvassák.⁶² Ágaiék magyarázattal is szolgáltak, hogy miért fordult el Tóth lapja a kormánypárttól: szerintük erre a kiadó kérte, mert kormánypártiként túl kevés volt az előfizetője.⁶³ De a pártálláscsere nem segített a *Borsszem Jankó* szerint, mert az ellenzéki *Bolond Miska* prenumeránsainak száma nagymértékben csökken.⁶⁴ A vádakra a válasz nem maradhatott el, noha a *Borsszem Jankó* ellen intézett támadások Tóth lapjában nem olyan intenzívek, mint Ágai újságjának offenzívája a *Bolond Miska* ellen. Tóth

⁵⁷ *Borsszem Jankó* 1868. február 16. 75.

⁵⁸ Uo. 1868. február 9. 63., július 12. 358.

⁵⁹ Uo. 1868. július 5. 337.

⁶⁰ Uo. 1868. augusztus 30. 453.

⁶¹ Uo. 1868. március 8. 106., március 15. 123., május 17. 240., június 7. 267., július 19. 368.

⁶² Uo. 1868. május 31. 260.

⁶³ Uo. 1868. március 22. 133. A *Bolond Miskát* Emich Gusztáv adta ki, míg a *Borsszem Jankót* Deutsch Mór. Nem valószínű, hogy a kiadó kérte Tóth Kálmánt a pártálláscserére, szövegeiből inkább az író családottsága érezhető – elsősorban a sajtószabadság megsértése tekintetében. Emich kiadványai között találhatunk kormányparti és ellenzéki sajtótermékeket is, vállalata nyomtatta például a *Fővárosi Lapokat*, az *Üstökös*, a *Budapesti Közlöny*t és a *Pesti Naplót*.

⁶⁴ *Borsszem Jankó* 1868. augusztus 23. 441. Az adóhivatal kimutatása alapján, mely a befizetett bélyegekre vonatkozik, valóban csökkenő tendenciát mutat a *Bolond Miska* esetében a megfizetett bélyegek száma: 1868 januárjában 2900 és 3200 között, áprilisában 2800 és júniusában 2650 darab. MNL OL K26 ME 1868:131. A többi ellenzéki lap példányszáma is csökkenhetett a befizetett bélyegek alapján. (Az *Üstökös*: 2900, 2400-2800, 2600; *Ludas Matyi*: 900-2500, 1900-2500, 1800).

általában véve tagadta a *Borsszem Jankó*ban leírtakat, s próbált visszavágni: szerinte a *Borsszem Jankó* humortalan, goromba és rágalmaz, ráadásul hazudik.⁶⁵ Máskor egy-egy konkrét karikatúrát (ritkábban szöveget) kifogásolt a szerkesztő. Ilyen eset például a fent említett konyhai jelenet,⁶⁶ vagy amikor a *Borsszem Jankó* egyik gúnyrajzán „Bolond Miska úgy van lerajzolva, a mint egy ökrön lovagol”. Tóth üzenete szerint ez „nagy gorombaság »Tökszem Jankó«-tól saját maga iránt, miután Bolond Miska most jobbára a »Tökszem Jankó«-n szokott – lovagolni.”⁶⁷

Más alkalmakkor Ágaiék nem ellenzéki nézeteik miatt támadták az oppozíció lapjait, hanem azzal vádolták azokat, hogy egymásra licitálva csak a népszerűséget hajhásszák, hatásvadászok, az előfizetőkért állandó versenyt folytatnak.⁶⁸ Egyik karikatúrájukon a népszerűséget fiatal nő testesíti meg, őt akarja Jókai megtartani, Madarász József, a szélsőbal egyik hangadó politikusa és zsurnalisztája pedig megszerezni. Az egymás közötti versengésre nem csak a *Borsszem Jankó* utalt. Az *Üstökös*ben különböző újságokat megtestesítő alakok verekszenek egy karikatúrasorozaton – feltehetően a prenumeránsokért küzdenek: a *Nép Zászlóját* képviselve Madarász József Jókaiával, a *Hon* huszárként egy másik katonával, a *Pesti Napló* és a *Magyar Ujság* pedig egymás felsőtestébe szúrják tollaikat. Jókai lapja – Tóth 1867. évi megnyilvánulásaihoz hasonlóan – magyarázatot is ad erre a jelenségre: sok lap jelent meg a piacon, az előfizetőkért, akikért minden újságnak meg kell küzdenie, nagy verseny folyik (ugyanúgy, mint a korábbi évtizedekben).⁶⁹ A sajtótermékek egymással rivalizálnak, igyekeznek feltűnő stílusban írni, szembetűnő híreket közölni, azonban e mögött Jókai mesterséges „beavatkozást” is sejtet két szerkesztő között zajló következő párbeszédben:

„A. De unalmasak a lapjaink, öreg!

B. Biz unalmasok; de mit tegyünk? Háborut csinálnunk nem szabad; a béke pedig unalmas.

A. Kezdjünk egymás közt egy kis veszekedést.

B. Biz az jó lesz. De min?

⁶⁵ *Bolond Miska* 1868. június 1. 86., augusztus 16. 129., szeptember 20. 149.

⁶⁶ Uo. 1868. augusztus 9. 127. „Soha se hittük, hogy »Zabszem Jankó«-nak még konyhája is van, mert élcei annyira – sületlenek.”

⁶⁷ *Bolond Miska* 1868. augusztus 16. 129. A *Borsszem Jankó* képen azt láthatjuk, hogy Tóth Kálmán babérkoszorúval a fején egy ökrön ül. Nyakában az „Előre” feliratú tábla lóg, azonban ő nem a menetiránynak megfelelő módon foglal helyet az állat hátán. A sokszereplős karikatúrán még szélsőbal és nemzetiségi napilapok és szerkesztők vagy szerzőik tűnnek fel (a *Nép Zászlója* és Madarász József, a *Zastava* és Svetozar Miletic) egységes támadást indítva – Ágai lapja szerint – a véderőtörvény ellen. *Borsszem Jankó* 1868. augusztus 9. 414. A *Nép Zászlója*: népszerű szélsőbaloldali hetilap Áldor Imre szerkesztésében, mely vidéken igen populáris (hatezer példányban is elkelt) volt. Meghatározó alakja még a lap arculatának Madarász József szélsőbaloldali politikus. Gergely-Veliky: A politikai sajtó története 1867–1875, 33., 115. A *Zastava*: Svetozar Miletic 1866-tól Újvidéken, hetente kétszer megjelenő lapja, melyben támadta a magyar kormány (nemzetiségi) politikáját. Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. Bp., 1891–1914. VIII. 1398–1400.

⁶⁸ *Borsszem Jankó* 1868. január 19. 26., március 1. 100., július 5. 333.

⁶⁹ Az *Üstökös* 1868. április 11. 116., szeptember 12. 290., december 13. 402.

A. Hát mondja egyikünk a másiknak azt, hogy »pecsovic«, a másik meg mondja vissza: azután ha ez kifogy, akkor megint mondja az egyik a másiknak azt, hogy »rebelis«, a másik meg mondja vissza.

B. A bizony jó lesz. Ez eltart september közepéig; akkor aztán itt lesz az országgyűlés, mikor az elfogy, jönnek a választások: akkor majd üti az én zsidóm a te zsidódat és viszont. Addig mulassunk azzal, hogy egymást üssük.”⁷⁰

A sajtótermékek egymás elleni – és az előfizetők megszerzésére törekvő – „harcának” leírásához az élclapok maguk is gyakran használtak harcászatra utaló szavakat.⁷¹ Nem a hadviselés szókincséből merítette az ihletet a *Bolond Miska* rajzolója, de karikatúrája találon szemlélteti a lapokból kialakult túlkínálatot, miközben többször figyelmeztet Tóth arra, hogy nincs annyi előfizető Magyarországon, hogy fenntarthassanak ennyi újságot. A gúnyképen a rengeteg különféle sajtótermék neve az égből esőként zúdul a járókelők fejére.⁷²

A nagyszámú élclap megjelenését az adóhivatal adatai is alátámasztják. Az 1868. év utolsó negyedétől 1869. szeptemberig a bélyegkimutatások mellett már példányadatokat is közzétett az adóhivatal. Ennek alapján láthatjuk a bélyeghitellel rendelkező *Borsszem Jankó* és az ellenzéki élclapok példányszámainak változását (1. táblázat⁷³).

1. táblázat. Az élclapok példányadatai

	1868			1869								
	okt.	nov.	dec.	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.
<i>Az Üstökös</i>	2825	1760	2825	2040	2450	2450	2600	2414	2500	2620	2200	2850
<i>Bolond Miska</i>	2700	1680	2675	2181	2412	2450	2600	2350	2400	2520	1900	2400
<i>Ludas Matyi</i>	1750	1040	1325	1260	1200	1350	1390	1387	1400	1300	1150	1437
<i>Borsszem Jankó</i>	6150	2650	3880	2740	3700	3700	3590	3700	3700	4625	3700	3700

A rendelkezésünkre álló későbbi kimutatások csak korlátozott összehasonlításra adnak lehetőséget, mivel azok már a postára adott példányok számát tartalmazzák, ami kevesebb lehetett, mint a nyomtatott példányok száma (a fővárosi előfizetők lapjait például nem a posta szállította ki, azaz a vidékre eljuttatott példányok számát ismerhetjük csak meg ezekből az adatokból). Az 1872. január 15. és 1873. január 15. között a pesti központi postahivatalnál feladott hírlap példányszámairól megtudjuk, hogy a *Borsszem Jankó* 1800-ról 2000-re nőtt, a *Bolond Miska* példányszáma 977-ről 772-re, a *Ludas Matyi*é 720-ról 500-ra csökkent, míg *Az Üstökös* 1520-ról 1700-ra nőtt.⁷⁴

⁷⁰ *Az Üstökös* 1868. augusztus 30. 274.

⁷¹ Pl. a kormánypárti lap „tompá fegyverével” rontott neki Mészáros lapjának. *Ludas Matyi* 1867. július 21. 122.

⁷² A felhőszakadás. *Bolond Miska* 1868. június 21. 98.

⁷³ Az adatok forrása: MNL OL K26 ME 1868:131., 1869:145.

⁷⁴ MNL OL K26 ME 1873:400.; Balogh: *Üzleti szellemű fővárosi napisajtó a dualizmus korában*, 113–115.

Nem csupán a kereslet és a (túl)kínálat kérdésére hívta fel a figyelmet mindkét oldal. Az ellenzéki élclapok is éltek ugyanazokkal az eszközökkel, mint a *Borsszem Jankó*. Új címet adtak riválisuknak, melyek közül *Az Űstökös* és a *Bolond Miska* változatai finomabbak („Papríka Jankó, Borsszem Muki, Spiczig Jankó, Borsszem [fa] Jankó, Tökszem Jankó, Zabszem Jankó, Subvencz Jankó”),⁷⁵ míg a *Ludas Matyi* címvariációi sértőbbek („Potysszem Jankó, Bors szem[telen] Jankó, Ostoba Jankó, Kos-szem Jankó, Por-szeny Jankó”).⁷⁶ A cím átköltése kapcsán a *Ludas Matyi* jellemezte is Ágai lapját: „semmiházi”, goromba, csak szenny és piszok, férges, alávalóságokat író, mely „országos kloákát árendál”.⁷⁷ Megállapítják, hogy a képei és szövegei nem viccesek, egy „sötétséget terjesztő élcztelen lap”, vagy paródiái olyannyira túlzók, hogy az oppozíció igazi ellenzéki élclapként olvassa.⁷⁸ Tartalmát „a policziális censura által elkönfiskált” képekből és szövegekből állítja össze, azaz ismét csak a kiegyezést megelőző időszakkal igyekeznek kapcsolatba hozni a lapot és így kompromittálni. Esetében szintén firtatják az előfizetők számát: a *Ludas Matyi* szerint alig van prenumeránsa, mert a „kutyának sem kell” a kormány támaszául szolgáló élclap.⁷⁹

Más kormánypárti lapok sem kerülhették el, hogy címüket módosítsák, így lett a *Pesti Hirnök*ből (melyet mindig csak röviden, *Hirnök*nek neveznek) „Hirnyög”.⁸⁰ A *Pesti Napló* címét is megváltoztatják „pesthis Naplu”-ra, s a beszélő közli, hogy abban – új címéhez hűen – csak „nyavalya van”, míg máskor „kórságos ujság”-ként említik.⁸¹ Az *Esti Lap* szerkesztőjéhez pedig a következő versikét címezték – sugallva, hogy az újság titkolt állami szubvencióban részesül:

„A »Heski Lap« Pálfi(lkó)jának.

Eladtad magadat feladva az elvet;
Hitvány eszköz levél, mit az idő elvet.
A míg nem zsoldoztak még csak volt hiteled,
Most, hogy kitartanak oda – becsületed.”⁸²

Más stílusban, de Ágai sem úszta meg, hogy a személyét támadják. Mészárosék szövegei kifejezetten sértők, amikor vallásán csúfolódtak. Tipikus, a korszakban zsidóknak tulajdonított sztereotip jellemzőket és foglalkozásokat társítottak hozzá: „Hallom Dolfi!

⁷⁵ *Az Űstökös* 1868. január 11. 11., február 1. 34., május 9. 150., június 13. 191.; *Bolond Miska*, 1868. január 26. 15., március 29. 51. Spiczig Iczik Ágai zsidó figurája, aki a zsidóemancipáció mellett kampányolt a *Bolond Miskában*. Ez az alak tette ismertté Ágait, ezért Spiczig Iczikről nevezték el élclapját.

⁷⁶ *Ludas Matyi* 1868. január 12. 16., március 8. 77., június 7. 184., június 21. 198., június 28. 205.

⁷⁷ Uo. 1868. február 23. 59., március 8. 77., április 26. 134., május 10. 151.

⁷⁸ *Az Űstökös* 1868. március 28. 104.; *Ludas Matyi* 1868. január 26. 31.

⁷⁹ *Ludas Matyi* 1868. január 12. 10., március 1. 69. Az 1. táblázatban láthattuk, hogy a *Borsszem Jankó*t kiemelkedően magas példányszámban nyomtatták. Buzinkay Géza adatai szerint 500–600 előfizetővel indult, de egy év alatt 2800 fölé emelkedett azok száma. Buzinkay Géza: *Élclapok, 1867–1875*. In: *A magyar sajtó története*, II/2. 195.

⁸⁰ Pl. *Ludas Matyi* 1868. december 6. 387.

⁸¹ Uo. 1868. február 9. 48., július 5. 210.

⁸² Uo. 1868. december 20. 408.

hogy te mint gunylegény/Tuladva fajod rongy-bőr üzletén –/Nagyban boldogulsz.”⁸³ Más alkalommal is feltűnik vándorkereskedőként („handlé”), s a *Borsszem Jankó* jellemzéseként is ezt olvashatjuk: „Kóser malacz, mely a kormány kosztján hizza ki magát.”⁸⁴ Amikor *Borsszem Jankó* megszólal a *Ludas Matyi* hasábjain, vagy az élclapokra általánosan jellemző módon figurázza ki zsidó beszédmódját, vagy németül nyilatkozik. Egy alkalommal a *Ludas Matyi* szerzője németül így utasítja helyre: „Dolfi, fogd be a pofádat! Lehelled csupa veres hagyma!”⁸⁵ A kortárs sztereotípiák egyike volt, hogy a zsidók sok vörös- és fokhagymát fogyasztanak, ezért büdösek, de persze itt úgy is érthetjük az üzenetet, hogy maguk a szövegek büzlenek, azok rosszak, hazugok. Máshol a következőt találjuk, ismét izraelitaellenes éllel: „Ágravaló Dolfi, udvari bolond és a »Tökszem« élctelen, képtelen és nemtelen ujság saktere.”⁸⁶ Jókai szintén „udvari bolondozónak” nevezi a szerkesztőt, akit ezáltal nehéz komolyan venni, a szerinte mindenekelőtt a kormányt szórakoztató Ágai felekezeti hovatartozásán azonban nem élclődik, azt nem használja fel ellene, de azon persze gúnyolódik, hogy kormányhű szolgálataiért Ágai nemesi rangot kap.⁸⁷ Jókai kollégája szemére veti, hogy a kormány parancsára „befeketíti” őt. A karikatúra egyik képén a cenzor a kiegyezés előtti időkből áthúzza Az Üstökös egyes írásait, míg a másik oldalon Ágai és talán a sajtóosztály egyik munkatársa Jókai portréját pingálja át.⁸⁸

Ágai és a sajtóirányítás – elsősorban múltbéli – kapcsolatait a *Bolond Miska* firtatta, rendszeresen támadta Ágai személyét azzal, hogy a *Borsszem Jankó* szerkesztője (ki)szolgált a Schmerlinget. Megvetendőnek hirdette – s burkoltan reagált azokra a vádakra, melyeket a kormánypárti lap zúdított rá azért, mert a balközép politikáját kezdte propagálni –, hogy Ágai először Schmerlingtől, majd pártállást cserélve Andrásstól fogad el segílyt,⁸⁹ azaz – véleménye szerint – ő ugyanúgy megváltoztatta álláspontját, mint Tóth.

⁸³ *Ludas Matyi* 1868. február 23. 63. További pl. 1868. február 2. 34–35., június 7. 184. Mészáros Károly korábban sem tartózkodott a zsidóellenes megnyilvánulásokról. 1864-ben egy másik kiadványa, a *Dongó* (naptár) ellen emeltek emiatt kifogást. Deák: *Suttogások és hallgatások*, 208.

⁸⁴ *Ludas Matyi* 1868. július 12. 223.

⁸⁵ Jellemző zsidó beszédstílus: *Ludas Matyi* 1868. július 26. 237. A vers címe „Borsszem Jankóságok”: „Sei still... sei still, halts Maul Dolfi! Lehelled csupa veres hagyma!” *Ludas Matyi* 1868. április 19. 128.

⁸⁶ *Ludas Matyi* 1868. szeptember 27. 310.

⁸⁷ Ágai nem kapott nemesi címet. Vö. Gerő József: *A Királyi Könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke*. Bp., 1940. Más alkalommal amiatt hitetlenkednek Az Üstökösben, hogy Ludasi Mór nemesi címet kapott: „Nem lehet az. (Miért nem?) Azért nem, mert a ki nagy újságíró akar lenni, annak okvetlen muszáj naggy parasztnak lenni!” Az *Üstökös* 1867. július 27. 240. Ludasi – Andrásy javaslatára – 1867 nyarán valóban nemesi címhez jutott. Deák: *Ludasi Mór és a bécsi titkos rendőrség*, 131. Ludasiról nem csupán ez az egyetlen humoros szöveg született, még karikatúrákkal is élclődtek rajta.

⁸⁸ Az *Üstökös* 1868. február 22. 59., május 16. 157., július 4. 216., szeptember 20. 300–301. A két rajz minden bizonnyal a *Borsszem Jankó* 1868. augusztus 23-i számában megjelent Jókai-portréra reagált, az egykori cenzor pedig utalás arra, hogy – Tóth Kálmán mellett – Jókainak is meggyűlt a baja a kiegyezés előtti sajtóirányítással.

⁸⁹ A *Bécsi Híradóba* írt Ágai Tóth szerint „igen szellemdu cikkekkel ... s nagyon jóízű tréfákkal festette le a magyar embert, a ki bizik a magyarok istenében s nem megy a rajkszráthba”. *Bolond Miska* 1868. május 3. 71. *Bécsi Híradó*: Kecskeméthy Aurél szerkesztette, rövid ideig fennálló (1865. január–szeptember), kiegyezést szorgalmazó lap, amelyet anyagilag támogatott az erdélyi és a magyar kancellária, illetve 20 000 forint szubvencióban is részesült. Szerzői között találjuk Áldor Imrét, Berczik Árpádot, Ágai Adolfot és Vajda Jánost. Katus: *A hatvanas évek sajtója*, 536–537. Bár a kiegyezést megelőző években Ágai több bécsi, illetve

Már nemcsak Ágai ellen irányult Jókai bírálata, amikor a kormányzati szubvenciót gúnyos írásában ítélte el – mint ahogy ezt tette a *Ludas Matyi* is fentebbi strófájában az *Esti Lapra* vonatkozóan –, mondván, akik azt elfogadták, „tollukat s meggyőződésüket pénzért eladták”, azaz morális alapon vonta kétségbe a segély elfogadásának helyességét. Az ironikus fiktív levélben kifejtette a szerző, hogy a kormánynak miért van szüksége szubvencionált lapokra: a „kormánynak, fönnállását bármily eszközzel biztosítania” kell. Feladata, hogy a „közvéleményt a maga részére hódítsa, és állandóul megtartsa”. Ezt úgy érheti el, ha „lapokat, s írókat fizet, melyek, s kik folytonosan az ország fülébe kürtölik, hogy [...] a politikai boldogság non plus ultráját élvezzük”. A tömegre hatni, annak véleményét befolyásolni a kormány alapvető érdeke, ha hatalmon akar maradni – folytatja a szerző, majd rátér a *Borsszem Jankóra*: „Főképen szükséges egy subventionált bolond lapot fönntartani. [...] egy bolond lap nagyobb horderővel bír, mint a legnagyobb komoly lap, mert semmi sem hat annyira vérig, mint a nevetségessé tétel.”⁹⁰ Máskor Spiczig Jankó, tehát Ágai nyeri meg a lap hasábjain „Szubvencz szép kisasszony” szívét, de nem mulasztják el definiálni a ’szubvenció szerkesztő’ fogalmát sem. Ennek a feladata az, hogy tisztogassa „a lapjában, mit egyik-másik méltóságos urasága magán ejtett”, azaz magyarázza, kimagyarázza a kormány (népszerűtlen) intézkedéseit, a kormánypárt egyes tagjainak cselekedeteit.⁹¹ A *Ludas Matyi* karikatúráján ennél leplezetlenebb az üzenet: Ágai egyik kezét a pici *Borsszem Jankó* felé nyújtja, a másikat hátrafelé tartja, s abba pénzt, szubvenciót kap, a *Bolond Miskában* pedig Ludasi Mór szór pénzt Ágai markába.⁹² Máskor Ágait Ludasi Mór mozgatja felülről, miközben a szerkesztő átveszi Andrásytól a szubvenciót.⁹³

német lapnál, élclapnál tevékenykedett (Steiner Lenke: *Ágai Adolf [1838–1916.]*. Bp., 1933. 6.), mégsem értetünk egyet Tóth azon megállapításával, hogy Ágai megváltoztatta volna politikai nézeteit: ekkor is a kiegyezés mellett tört lándzsát, mint ahogy a *Borsszem Jankó* hasábjain is.

⁹⁰ Az *Ústökös* 1868. május 23. 162–163.

⁹¹ Uo. 1868. május 8. 150., június 13. 192.

⁹² *Ludas Matyi* 1868. május 3. 137.; *Bolond Miska* 1868. december 20. 202. Más alkalommal a szubvencionált lapok madarakként jelennek meg, akik magvakat kapnak Ludasitól. *Bolond Miska* 1868. március 22. 48.

⁹³ Mindhárom ellenzéki élclap azzal vádolta a *Borsszem Jankót*, hogy Ágai segélyt kapott a kormányzattól, ami a lap indulásakor még megállja a helyét. A pénzügyigazgatóság későbbi kimutatása szerint a *Borsszem Jankó* kiadójának 1550 forint bélyeghitelt nyújtott a kormányzat 1868–1869-ben (a *Hirmondó* és a *Borsszem Jankó* számára). MNL OL ME K26 1873:709. Kimutatás a hírlapok számára 1868–1869-ben engedélyezett bélyeghitelről. Pest, 1872. augusztus 16. Az Ágai Adolf és Kandó Kálmán minisztertanácsos között létrejött szerződésből tudjuk, hogy ha az előfizetési díjak nem fedezték a *Borsszem Jankó* szerkesztési költségeit, akkor a különbözetet Kandó Kálmán, a Miniszterelnökség minisztertanácsosa előlegként adta át Ágainak. A szerződésből kitűnik, hogy Ágai 1868 márciusáig 5517 forint 92 krajcár előleget vett fel. Ez a dokumentum is megerősíti, hogy a *Borsszem Jankó* (1868-ban és 1869-ben az adóhivatal kimutatásai alapján biztosan) kapott lap- és bélyeghitelt, melyeket Kandó fedezett. MNL OL P 4. (Andrássy család) 592. tétel, p. 183–185. 12. nagydoboz. Szerződés Kandó Kálmán és Ágai Adolf között. Buda, 1868. május 21. Andrásy Kandónak címzett leveléből tudjuk, hogy a miniszterelnök engedélyezte, hogy a *Borsszem Jankó* kiadásához, szerkesztéséhez kapcsolódó költségeket a sajtóalaptól fedezzék. Andrásy Gyula Kandó Kálmánnak. Buda, 1868. május 17. MNL OL P 4. (Andrássy család) 592. tétel, p. 182. 12. nagydoboz. Köszönöm Cieger Andrásnak, hogy a forrásokat rendelkezésemre bocsátotta. *Hirmondó*: kormánypárti hetilap, néplap, szerkesztője Komórcsy József. Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől*, 204. A *Hirmondót* a kormány igyekezett vidéken terjeszteni, mert a „higgadt irányú néplapok terjesztése okvetlen kívánatosnak tűnik fel”, hogy ellensúlyozzák a baloldali néplapokat, fejtegette Wenckheim Béla Andrásy Gyulának (MNL OL K26 ME 1869:1865. Buda, 1869. május 12.). A levéltári iratokból az is kiderül, hogy már 1869-ben a kor-

Tóth lapjában számos jelenetet láthatunk, amelyekben a szubvencionált sajtótermékek (általában az *Esti Lap*, a *Pesti Hirnök* és a *Borsszem Jankó*) és szerkesztőik a főszereplők, például a kormány hadseregeként valódi haderő helyett. A *Bolond Miska* hangsúlyozza és helyteleníti, hogy a szubvención keresztül a segélyezett újságok növelik az adófizetőkre nehezedő terheket, elítéli a „bérenc” újságírókat és kiemeli, hogy jelentős versenyhátránnyal küzdenek a kormány által nem támogatott lapok. Többször bírálja, hogy a *Borsszem Jankó* színes címdalai is valójában az adófizetők pénzéből készülnek, s jelzi, segély híján a *Bolond Miska* költségvetése ezt nem engedi meg. Utal arra is, hogy a szubvencionálás az országgyűlési képviselők figyelmét sem kerülte el, így Lónyay Menyhért pénzügyminiszter kellemetlen helyzetben találta magát a parlamentben.⁹⁴ Bizonyára Simonyi Ernő 1868. december 5-i felszólalására reagált a lap, melyben az ellenzéki képviselő nehezményezte, hogy miközben számos értesülés, hírlapi cikk szól arról, hogy a kormány sok lapot segélyez, ennek nyoma mégsem látható a költségvetésben.⁹⁵

A *Ludas Matyi* egyik karikatúráján általában véve bírálta a sajtótermékek segélyezésének gyakorlatát.⁹⁶ A Magyarország közös paradicsom kertjében című kétrészes torzkép első felében Andrassy Gyula a kertész, aki a „subventio” feliratú kannával locsolja a „dudvákat”. A szúrós gyomokra a kormánypárti sajtótermékek címei kerültek, illetve néhány levélre olyan felirat, mellyel az új rendszerről mondtak véleményt: „aristokratia, önkény, anarchia”. E szerint a korábbi politikai elit, az arisztokrácia magánál tartotta a hatalmat, nem tett lépéseket a demokrácia irányába, az új berendezkedés valójában a régi, önkényuralmi rendszertől nem sokban különbözik. A kertet még visszatásztóbbá teszi, hogy béka és gyík lapul meg benne. A másik oldalon Ráth Károly főügyész öntözi a növényeket az „esküdtszék” tartályból a „sajtótörvény” csövön keresztül. A kert szép lehetne, virágzik, lepkék repdesnek fölötte, de a növények („demokratia, alkotmány, szabad sajtó, jólét, függetlenség, népfőnség”) kókadoznak az öntözéséől, nem életre kelnek. A folyadéktól

---

mányzat egyre nehezebben tudta finanszírozni e lapok kiadását, terjesztését: a *Hirmondó* minden példánya „évenkénti 3 forintba kerül s a rendelkezésemre álló pénzalap felettébb igénybe van véve”. MNL OL K26 ME 1869:1865. Dux Lajos Wenckheim Bélához. Buda, 1869. május 18.

⁹⁴ *Bolond Miska* 1868. március 22. 46., május 3. 71., május 17. 80., július 1. 85., augusztus 9. 127., december 13. 195.

⁹⁵ Az 1869. évi költségvetés vitájában jegyezte meg Simonyi, hogy „én azt semmiképp helyeselhetem, és semmiféle országban nem látom, hogy a kormány oly élclapokat subventionáljon, mint minő ama botrányos lap, a »Borsszem Jankó.« (Derültség.) Én úgy hiszem, ez magával a kormány méltóságával nem fér meg.” Lónyay Menyhért pénzügyminiszter, akihez Simonyi a kérdését intézte, röviden válaszolt erre: „a mi a hírlapokat illeti, én e tekintetben nem hoztam számításba semmit, s a t. ház arra semmit sem szavazott meg.” Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés nyomtatványai, XI. 365–366. A kormánypárti élclap nem magyar sajátosság a korszakban: egy évvel később, 1869-ben Bécsben is alapítottak egy ilyet *Der Floh* címmel, s kezdetben Pesten Deutsch Mórnál nyomtatták, mint ahogy a *Borsszem Jankó*t is. A publicista és diplomata, a külügyminisztérium munkatársa, Przi Bram lovag visszaemlékezéséből kiderül, hogy tudomása szerint a *Der Floh* kapott szubvenciót, s annak szellemi vezetője – magyar származása miatt – bekerült a sajtóosztályra Andrassy Gyula külügyministersége idején. Ludwig Ritter von Przi Bram: *Erinnerungen eines alten Oesterreichers*. Bd. 1. Stuttgart–Leipzig, 1910. 364. A *Der Floh*t Joseph Frisch alapította, aki Ágaival együtt dolgozott a *Borsszem Jankó* kiadásán, támogatója pedig Ludasi Mór volt. A szerkesztői feladatokat a budapesti Joseph Braun látta el 1870-ig. Gustav Andreas Ressel: *Humoristisch-satirische Presse*. In: *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte*. Bd. 3. Hrsg. Eduard Castle. Wien, 1930. 391–392., 899.

⁹⁶ *Ludas Matyi* 1868. május 24. 164–165.

elpusztulnak, a kormányzat megsemmisíti az értékeket, az ellenzéki sajtóorgánumokat sajtóperekkel ellehetetleníti. A kertészhez való hasonlítást a *Bolond Miska* karikaturistája is használta. Itt ismét Andrásyt látjuk, amint a szubvencionált lapokat öntözi, s tevékenysége eredményes: a meglocsolt sajtótermékek virulnak.⁹⁷

A sajtószabadság magyarországi helyzetére 1868-ban is többször kitértek az ellenzéki élclapok. Nem változtattak álláspontjukon, sőt Mészáros Károly 1868. áprilisi elítélését⁹⁸ követően érthető módon még radikálisabban vélekedett a *Ludas Matyi* a sajtószabadság hazai állapotáról.⁹⁹ Ismételten kijelentették, hogy nincs sajtószabadság, sőt arra a következtetésre jutottak, hogy a sajtóvétségek után fizetett bírságokból egyenlíti ki az ország – az oppozíció által sokat bírált – osztrák államadósságból önként átvállalt részt:

„Hej lám most a szabad szónak
Keserves az ára –
Bambuszbotlal vernek itt az
Irónak talpára.

[...] Lásd pajtás! minek is irtál
Tréfás ujságot? ...
Veled fizettetik meg az
Osztrák adóságot.”¹⁰⁰

Egy karikatúra szerint a kormánytagok vadászaton a „szabad sajtó” feliratú nyulat ugrasztják ki egy bokorból, s Ráth tartja a kezében a puskát, amivel le fogja lőni. A *Bolond Miskában* indiai kígyóbűvölőként látjuk Ráthot, aki a „szabadsajtó” nevű állat nyelvét vágja ki a „sajtóper”-fogóval. A műtétet így kommentálta az élclap: „Az indusok tudják

⁹⁷ *Bolond Miska* 1868. augusztus 30. 137.

⁹⁸ Mészáros Károly első tárgyalására 1868. március 30-án került sor. A per jegyzőkönyvét nem ismerjük, csupán a sajtóból értesülünk arról (a *Ludas Matyi*-ben április 5-én jelent meg), hogy kilenc hónap elzárásra és 200 forint bírságra ítélték. A második sajtóper is megindították a szerkesztő ellen, s Mészárost 1868. április 17-én ismét bűnösnek mondták ki az esküdtek, és újabb egy évre és további 400 forint bírságra büntették. MNL OL K26 ME 1868:48. Ráth Károly a Sajtóosztálynak. Pest, 1868. június 4. A harmadik sajtóper megindítását azonban Ráth megfontolandónak vélte, mert azt jósolta, hogy az első elmarasztaló ítéletet követően úgysis meg fog szűnni a lap. MNL OL K26 ME 1868:257. Ráth Károly Andrásy Gyulához. Pest, 1868. március 26. Érdekes párhuzam, hogy a *Figaro* szerkesztőjét, Karl Sittert is vád alá helyezték becsületsértés miatt (egy pápáról írott vers egyetlen szava következtében, s emiatt a lap április 18-án nem jelenhetett meg) 1868. május 22-én. Július 3-án 100 forintos bírságra és 60 forint kaucióvesztésre ítélték. Az ítélet nem olyan súlyos, mint Mészárosé, s a *Figaróban* nem is gyakori téma: legkorábban egy karikatúrán (egy egyházi személy széttépi a *Figaro* egyik számát), majd egy rövid hírben, egy fiktív történetben Sitter letartóztatásáról és egy párbeszédben tárgyalta az ügyet. Ez utóbbi szerint a *Figaro* egyik állandó szereplője már csak a vicclapnak fog „dolgozni”, mivel az igen jól, minden szó után száz forintot fizet. *Figaro* 1868. április 25. 76., május 30. 93–94.

⁹⁹ Az *Üstökös* sajnálattal vette tudomásul, hogy *Ludas Matyi* „komáját” elítélték, de többször nem tértek vissza erre (Az *Üstökös* 1868. április 4. 112.). A *Bolond Miskában* nem foglalkoztak a sajtóperrel, a *Ludas Matyi* hasábjain azonban rendszeresen visszatérő elem, hogy Mészáros a kóterban szenved (pl. *Ludas Matyi* 1868. augusztus 23. 267.).

¹⁰⁰ *Ludas Matyi* 1868. május 3. 138. [Részlet.]

azt a művészetet, hogy mikép kell a legveszedelmesebb kigyót is ártalmatlanná tenni.”¹⁰¹ A főügyész – akár a növényvilágból, akár az állatvilágból merítették ihletet a rajzoló – eszerint pusztán a kormány eszköze a sajtószabadság korlátozására.¹⁰² A *Ludas Matyi* egy másik torzképén az összes ellenzéki újság íróját, szerkesztőit börtönben láthatjuk – Mészáros is. A *Hirmondó*, egy zsidó alak és *Borsszem Jankó* az épület előtt gúnyolódva (kár)örvendeznek az ellenzékiek bebörtönzésén.¹⁰³ A *Ludas Matyi* máskor is kifejezetten sugallta, hogy a sajtótörvényt szigorítani fogják, s így még inkább le tud majd sújtani a kormányzat az ellenzéki orgánumokra.¹⁰⁴ Tóth lapja szerint az 1869. évi költségvetésben nemcsak a szubvenciókra, hanem sajtóperek indítására is nagyobb összeget különített el a kormányzat, hogy így „a rakoncátlan sajtó fékezése” hathatósan működjön, azaz a következő évben sem fognak javulni a kilátások.¹⁰⁵

A *Borsszem Jankó* szerzőgárdája persze egészen másként vélekedett. Nemcsak tiltakoztak az ellen, hogy Magyarországon nem szabad a sajtó, s hogy a baloldal szerint a sajtótörvényt a közvélemény elnyomására használják fel, de a sajtó kialakult állapotáért, az agresszív stílusért egyértelműen az ellenzékét tették felelőssé. Egy gúnyrajzon a hazai szabad sajtó színvonala – az oppozíció magatartása következtében – ismeretlen mélységbe süllyedt, nem csinos hölgyként, hanem szakadt ruhás, italozó cigány asszonyként ábrázolták.¹⁰⁶ A kortárs sztereotípiák a cigányokról nem pozitívak, akár képi ábrázolás nélkül, maga a cigány asszony említése is negatív asszociációkat keltett, ráadásul a nő alkoholt fogyasztott. Azt, hogy a (hírlapírói) stílus megváltozott és nem túlságosan finomkodó 1867 után, Ráth következő szavai szintén jelzik 1869 tavaszán. A sajtóosztálynak címzett levelében egy sajtóper bizonytalan kimenetelére figyelmeztetett: „Nem lehet ignorálni, hogy a szabad sajtó nagyon vastag eledelekre szoktatta a gyomrokat.”¹⁰⁷ Ráth szerint az olvasó megszokhatta a szabadabb gondolatközlést mind a tartalom, mind pedig a stílus tekintetében. Az esküdtszéki bíráskodás miatt tartott attól, hogy a leendő esküdtek valóban kormányellenes hangvételűnek fogják-e ítélni a cikket, vagy már annyira

¹⁰¹ Az *Üstökös* 1868. május 9. 152.; *Bolond Miska* 1868. április 5. 56.

¹⁰² Itt érdemes megemlítenünk, hogy Ráth sem kerülhette el, hogy családnevét gúnyolódva átalakítsák Rúth vagy Árt Károlyra, az utóbbival egyértelmű ítéletet mondva tevékenységéről a szabad sajtóra nézve. *Ludas Matyi* 1868. június 14. 187. Annak ellenére, hogy az ellenzéki vicclapok könyörtelenséggel vádolták, Ráth nem szolgalelkűen teljesítette a kormányzat sajtóperek indítására vonatkozó kéréseit. A *Magyar Ujság* 1868. évi első számában megjelent vezércikk kapcsán például Ráth is úgy vélte, megindítható a sajtóper, ha a kormány „megtörést” akar, mert az az állítás, hogy az országgyűlés nem alkotmányos alapokon nyugszik, „hatalmas izgatási eszköz”. Azonban ezt is hozzátette: „Kétkedésem van azonban az iránt, vajon időszerű-e ezen érvekkel most előállni? Nem fogna-e elkeseredést idézni elő, ha a közös ügyi törvény, ’s alku változhatlannak hirdettetnék a közzévaló részéről, kiről felteszik, hogy a kormány sugallatai szerint jár el.” Ráth hosszú érvelésében azt fejtegette, hogy csak azzal az argumentációval indítható meg a sajtóper, hogy a kiegyezés egy alapszerződés, és ezért megváltoztathatatlan. MNL OL K26 ME 1868:57. Ráth Károly Andrássy Gyulához. Pest, 1868. január 8.

¹⁰³ *Ludas Matyi* 1868. május 17. 157., június 14. 188.

¹⁰⁴ Uo. 1868. március 29. 101.

¹⁰⁵ *Bolond Miska* 1868. április 26. 67.

¹⁰⁶ *Borsszem Jankó* 1868. április 19. 182–183.

¹⁰⁷ MNL OL K26 ME 1869:558. Az aktában megtalálható a meghatalmazás Ráthnak, hogy indítsa meg a sajtóper a *Magyar Ujság* 1869. évi 36. számában szereplő cikk miatt. (Meghatalmazás. 1869. április 27.)

hozzászoktak a hasonló tartalmú, agresszív stílusú szövegekhez, hogy nem fogják bűnösnek nyilvánítani a szerkesztőt.

Összegzés

Az ellenzéki élclapok a kormányzati sajtópolitikáról formált véleményt, az államhatalom és a sajtó viszonyáról saját szemüvegükön keresztül alkotott képet saját programjuk szolgálatába állították, amit kiegészített az újságok előfizetőkért folytatott harcának tárgyalása. Deklarálták, hogy a sajtóra és a sajtóperekre a kormány hatalmi eszközeként tekintettek, a sajtópereket – ahogy a kormánypárti lapok anyagi támogatását is – élesen elítélték. A *Borsszem Jankó* ezzel szemben természetesen az oppozíció lapjain gúnyolódott, azok szerkesztői, szerzői ellen írt és rajzolt, azokat a sajtószabadsággal való visszaéléssel és radikális hírlapírói stílus meghonosításával vádolta. Megfigyelhettük azonban, hogy az élclapok tartalmának és stílusának egyre durvábbá válását elsősorban a kormányzat intézkedései váltották ki: a *Borsszem Jankó* megalapítása és a sajtóper Mészáros Károly, illetve Böszörményi László ellen.

Láthattuk, hogy az ellenzéki élclapok alig tettek említést egymásról. 1867 decemberében üdvözölték, hogy a *Bolond Miska* ellenzékiévé lett, illetve *Az Űstökös* sajnálkozott, amikor kiderült, hogy Mészáros Károlyt elítélték, de a másik politikájáról nem formáltak véleményt, nem gyengítették vagy járatták le egymást.¹⁰⁸

A humoreszkozók – stílusuk, kifinomultságuk, humorosságuk fokának különbözősége ellenére – hasonlóak a kormánypárti és az ellenzéki vicclapokban: a gúnyos nevek és újság-címek használatát mindkét oldal hatásos fegyvernek minősíthette, mert gyakran éltek azokkal, mint ahogy azzal is, hogy a másik írói/szerkesztői kompetenciáját kétségbe vonták, lapja hitelességét aláásták. Ez utóbbi az előfizetőkért való versengés lenyomatát is adja, ami ugyancsak radikalizálhatta a lapok hangnemét annak érdekében, hogy azok minél figyelemfelkeltőbbek, kelendőbbek legyenek. A sajtószabadság mértékét szintén pártpolitikai alapon ítélték meg: a kormánypárti lap szerint az túl nagy fokú, míg az ellenzék a sajtószabadság folyamatos szűkülését diagnosztizálta. A kiegyezés évében inkább a sajtótermékekre és a sajtószabadság kérdésére fókuszáltak az ellenzéki szerzők, 1868-ban, a *Borsszem Jankó* megjelenése után a sajtóperekhez hasonlóan tág teret kapott a kormánypárti lapok segélyezésének elítélése.

Az élclapok egymás és az ellenfél napilapjai elleni kirohanásai az első dualizmus kori választások éve táján csendesedni látszik: 1870–1871-től egyre kevésbé foglalkoznak e tematikával. Persze újra meg újra találunk említéseket bizonyos sajtótermékekről, humoros sajtóhibákról vagy éppen a szubvenciókról, de ezek már nem meghatározó élclap-tartalmak. 1870-ben ráadásul külpolitikai események kerültek előtérbe, ami ugyancsak kedvezett annak, hogy a belföldi sajtó a vicclapok kevésbé hangsúlyos szereplőjévé váljon. Ekkor sem mulasztották el a szerzők, hogy a francia–porosz háború eseményeit tárgyaló

¹⁰⁸ Jókai lapjában a különböző újságok előfizetési felhívásainak kifigurázásakor utalnak röviden arra, hogy a *Ludas Matyi* „goromba”. *Az Űstökös* 1868. december 20. 403.

– elsősorban külföldi – lapok híreire reagáljanak humoros szövegekkel, tudósításaikat kifigurázzák, de ezek már más stílusúak, mint az egymást lejárató írások, és más célt is szolgáltak. A *Ludas Matyi* támadásai is veszítettek élükből, de Mészáros Károly a *Borsszem Jankót* és annak vélt szubvencionálását újra meg újra kifigurázta.

A sajtószabadság kérdését, a sajtószabadság mértékét mindamellett – a Bösörményi-per és a Mészáros sajtóperei által vetett hullámok csillapodása után – már nem tematizálták, nem firtatták az ellenzéki élclapok sem. Mindez visszatükrözi a kormányzati sajtópolitikai módszerek változását is: a kiegyezést követő első években jelentősen több sajtópert indított a közzvádó az ellenzéki sajtótermékek és röpiratok ellen, ez 1870-től csökkenő tendenciát mutatott. A kabinet minden bizonnyal a sajtóperek indítását nem tartotta sikeres eszköznek az opposzció sajtóbeli kirohanásai ellen.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Révész T. Mihály 13 ellenzéki sajtótermék ellen indított perről számol be, melyek közül tíz 1870 előtt zajlott le. Ekkor a perek fele, öt eset felmentéssel végződött, amit a kormány kudarcnak ítélt, megfontoltabb lett a perek indítása tekintetében, „a hírlapi sértésekre immunisabbá vált”. Révész: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon*, 199., 224.

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda
Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék
E-mail: bardi.erezsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcész Könyvesbolt
(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)
1053 Budapest, Magyar u. 40.
Telefon: +36-30-203-1769
E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft
Előfizetőknek: 850 Ft

